
HISTORIOGRÁFIA

A kultúrpropaganda rejtett útjai. Forráskiadvány a berlini Román Intézetéről (1940–1945)*

A román kormány 1940. augusztus 16-án kelt 2756. számú törvényerejű rendelete értelmében 1940. szeptember 1-től megkezdte működését Berlinben a Román Intézet (Rumänisches Institut in Deutschland). Az intézet ugyan mindössze öt évig működött, mégis gazdag forrásanyag maradt utána a román kultuszminisztérium levéltárában, a Szekuritáté történeti levéltárában, a romániai nagyobb egyetemek (Kolozsvár, Bukarest, Jászvásár) levéltáraiban, valamint a berlini és müncheni levéltárakban. Jelen kötetben a szerkesztők ezt a szerteágazó forrásanyagot tették közzé. A tudománypolitika- és kultúrdiplomácia-történet kutatása közkedvelt téma mind Magyarországon, mind Romániában. Ezért is lehet érdekes ez a kiadvány a magyar szakmai közönség számára is, hiszen egy ugyanolyan célokkal és feladatokkal ellátott párhuzamos intézmény történetét ismerhetjük meg belőle, mint amilyen a berlini Magyar Intézet is volt a két világháború között. Mivel a korabeli Németország jóindulatának elnyerése érdekében mind Románia, mind Magyarország fontos eszköznek tartotta a tudomány és kultúra bevetését a propaganda eszköztárába, ezért a Román Intézet működését feltáró dokumentumokban rengeteg magyar vonatkozást találunk.

A kötet szerkesztői ahhoz a román történészgenerációhoz tartoznak, mely egyre inkább eltávolodik a hitvita jellegű mártírológikus történelemszemlélettől. A Humboldt-ösztöndíjas *Irina Matei* a bukaresti egyetem adjunktusa a román-német kulturális és tudománytörténeti kapcsolatok avatott szakértője. *Lucian Nastasă-Kovács* főleg a két világháború közti román értelmiség karrierépítési technikáival, valamint a romániai kisebbségek (magyarok, zsidók, cigányok) történetével

* A recenzió az NKFIH 128 151. sz. pályázat keretében készült.

foglalkozott. E tárgyban több alapvető monográfiát és forráskiadványt is publikált már. Történelmi mivolta mellett jelenleg a kolozsvári Bánffy-palotában működő Szépművészeti Múzeumot is igazgatja. A magyarság iránti tisztelete jeléül vette fel hivatalosan is nevébe a Kovács utótagot, magyar feleségének vezetéknevét. Egyébként a magyarság irányába tett gesztusainak, valamint a román és a magyar nép közeledését célzó tudományos munkásságának elismeréseként 2018-ban a „Magyar Érdemrend Lovagkeresztje” kitüntetését is megkapta.

A forráskiadvány elején kismonográfia méretű, terjedelmes (178 oldalas) előszó található, melyben a szerzők részletesen bemutatják a két világháború közti román-német kulturális és tudományos kapcsolatokat. Ezután következik 218 dokumentum közlése az 1930–1963 közötti időszakból. A berlini Román Intézet a román kiugrást követően (1944. augusztus 23.) gyakorlatilag csak formálisan létezett már, majd 1945. januárjától hivatalosan is megszűnt, a szerkesztők azonban jónak látták az Intézet főbb munkatársai (*Grigore Manoilescu, Gheorghe Vinculescu, Constantin Noica* stb.) sorsának 1945 utáni alakulását is bemutatni. A közölt dokumentumokhoz gazdag magyarázó jegyzetanyag kapcsolódik. A kutatást nagyban megkönnyíti a kötet végén szereplő személy- és helynévmutató.

Az alábbiakban a kötetnek csupán azokra a részeire térek ki, melyek magyar szempontból a legtöbb új adatot és érdekességet tartalmazzák. A két világháború között mind a magyar, mind a román kultúrdiplomácia elsősorú feladatának tartotta azt, hogy a tudományos térben megpróbálja Erdély történelmi hovatartozása ügyében a maga pártjára állítani a legbefolyásosabb európai (elsősorban olasz és német) tudósokat. A berlini Román Intézet későbbi elnöke, a neves romanista Sextil Pușcariu 1932. január 12-én a román kultuszminiszterhez küldött, és a Román Intézet felállítását javasoló beadványában a tudomány propagandisztikus célokra való felhasználása mellett állt ki, és érveit támogatására épp a németországi magyar kulturális és tudományos propagandát hozta fel: „E kiadványok támogatására külön pénzalapot kell létrehozni, és nem kell sajnálni az anyagi eszközöket arra, hogy kiadványaink a legjobb tudományos és technikai minőségben jelenhessenek meg. Ha e publikációk megfelelnek a legmodernebb köve-

telményeknek, akkor azzal nemcsak az Intézet, hanem Románia kulturális presztízse is növekedni fog. Kiváltképpen Németországban, ahol a tudományos munkákra alapozott propaganda iránt a legfogékonyabbak az emberek. A legjobb példa erre a berlini Magyar Intézet által kiadott *Ungarische Jahrbücher*, melybe a magyarországi tudományos élet legjelesebb képviselői írnak, és a folyóirat nemcsak Németországban, hanem egész Nyugaton a legjobb hírnévnek örvend, annak ellenére, hogy a tudományos objektivitás leple alatt a folyóirat politikai propagandát művel.” (211.) A magyar propagandához való viszonyítás már-már rögeszmésen tér vissza Pușcariunak szinte minden a Román Intézet tevékenységéről írott későbbi jelentésében is. Az 1942. július 1-én kelt beszámolójában ugyanakkor arról is írt, hogy a folytonos magyar-román civakodást a németek nem mindig nézik jó szemmel. „A Reich területén általunk szervezett sajtómegnyilvánulások és kulturális események ellen a magyar propaganda folyamatosan tiltakozik. Sztójay, a berlini magyar nagykövet, felkereste Ribbentropot, hogy átadja neki azokat a német sajtóban megjelent cikkeket, melyek pozitívan írnak Romániáról, valamint a Bukarestben németül kinyomtatott magyarellenes broszúrákat. Úgy gondolom, hogy ez a reakció teljesen természetes magyar részről, ahogyan az is, hogy mi minden alkalommal replikáinkban felhívjuk a figyelmet a magyarok turpisságaira. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a Német Külügyminisztérium vezető köreit nagyon untatják már a magyar-román polémiák, és amikor csak alkalmuk adódik, mindig a szemünkre vetik a magyarok ellenében végzett felvilágosító tevékenységünket, biztosítva minket arról, hogy a magyarok irányában is hasonló csillapító beszédmódot alkalmaznak.” (540.) A román propaganda hatékonyabbá tételére Pușcariu azt javasolta, hogy a magyar kulturális propaganda nyomán követésére Berlinben egyenesen egy román kulturális kémiszolgálatot kellene felállítani. Érdekesek a német fél megnyerése érdekében tett témajavaslatok is. Ezek szerint a németeknek szánt román kiadványokban és konferenciákon a következő témákat kellene előnyben részesíteni: a Duna-delta és a fekete-tengeri kijárat biztosította gazdasági előnyök, az etnikai kisebbségekkel szemben tanúsított civilizált román politika, a kommunista veszély terjedésének megállításában játszott román

szerep, valamint a zsidó kérdés megoldása. E célok elérése érdekében javasolta a következő tematikájú kiadványok megjelentetését németül: egy nagyszabású Románia-történet; a román hadsereg története különös tekintettel az 1941–1942. évi katonai akciókra; összefoglaló Románia gazdasági kincseiről és a német-román gazdasági együttműködési lehetőségekről; a zsidók beszivárgása Délkelet-Európába, és Románia szerepe e régió zsidótlanításában, valamint az 1919. évi magyarországi bolsevizmus felszámolásában (540–541.).

A német külügyesek említett fenntartásai miatt ugyanakkor Pușcariu azt is hangsúlyozta, hogy a román propaganda külső aspektusaiban legyen visszafogottabb és kevésbé agresszív. Úgy vélte, hogy a tudományos jelleget kell hangsúlyozni és a tudomány leple alatt kell becsempészni a „román téziseket” a német olvasók elméjébe. E szubtilis tudományos propaganda témájaként szinte tálcán kínálta magát a *ki volt előbb Erdélyben* kérdés megválaszolása. A legkoherensebben a XIX. század második felében *Bogdan-Petriceicu Hasdeu*, a sok tekintetben dilettáns polihisztor által megalkotott dákoromán-kontinuitás elmélet a XX. század elején nemzetközi porondon vesztesre állt: az európai nyelvészek és történészek jó része kontinuitás-ellenes volt: *Wilhelm Meyer-Lübcke*, *Gustav Weigand*, *Petar Skok*, *Carlo Tagliavini*, *Ferdinand Lot*, *Karl Jaberg*. Akik meg elfogadták a kontinuitást, vagy nem voltak a téma szakértői (*R. W. Seton-Watson*), vagy nem tartoztak a korabeli európai nyelv- és történelemtudomány élvonalába (*Gino Lupi*, *Jaroslav Müller*, *Maurice Besnier*). Legnagyobb csapást a kontinuitás-elméletre *Tamás Lajos* mérte az 1935-ben magyarul és franciául is közzétett munkájában, amiért a Magyar Tudományos Akadémia, fiatal kora (mindössze huszonkilenc éves volt) ellenére nyomban levelező taggá is választotta.² A neves román történész, Gheorghe Ion Brătianu ugyan egy egész kismonográfiát írt franciául Tamás könyvének cáfolatára (*Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, Bucarest, 1937), de a nemzetközi tudományos frontvonalakat ezzel sem sikerült áttörni. Ezért aztán úgy gondolták a román tudományos élet képviselői, hogy legjobb lenne egy „elfogulatlan” nyugat-európai

² Tamás Lajos: *Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában*, franciául: *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, *Archivum Europae Centro-Orientalis* I, 1935, 1–96; 1936, II, fasc. 1–2, 46–83; fasc. 3–4, 245–374.)

szerzővel cáfoltatni Tamás nézeteit. Elsőként a clermont-ferrand-i egyetem tanárát, *Paul Henryt* sikerült megnyerni az ügynek, aki egy rövid de annál vitriolosabb recenzióban reagált Tamás könyvére.³ Paul Henry azonban nem tartozott a korabeli európai tudományos elithez, ezért recenzója szinte teljességgel visszhangtalan maradt.

A kontinuitás-elmélet nem történeti és régészeti, hanem nyelvészeti szempontból volt a legsebezhetőbb (az ógermán elemek hiánya a román nyelvben, a román eredetű helynevek szinte teljes hiánya Erdély területén, valamint az albán-román szóképzettani, fonetikai, morfológiai és szintaktikai nyelvi egyezések). A vitába tehát a romanista Pușcariu is bekapcsolódott, aki a kontinuitás védelmében írt munkáját (*Les enseignements de l'Atlas Linguistique de Roumaine*, Bucarest, 1936) Tamásnak ezekkel az ajánló szavakkal küldte meg: „Ajánlom e 'romantikus' képzelgéseket a románok őshazájáról Tamás Lajosnak, Kolozsvár, 1937. II. 14.” (A dedikált példány jelenleg az ELTE BTK Román Filológiai Tanszékének a könyvtárában található.) A fentiek alapján megkockáztatható az a feltevés, hogy nem véletlenül került épp Sextil Pușcariu a berlini Román Intézet élére, aki nemcsak nyelvészként volt kiváló, hanem politikailag és ideológiailag is megbízható egyénnek számított, ugyanis a román fasiszta ortodox misztikus szervezetnek, a Vasgárdának volt a tagja. Ebből egyébként a későbbiekben nehézségei is támadtak, mert a vasgárdista felkelés levereése után (1941 januárja) Ion Antonescu marsall azt fontolgatta, hogy az általa vasgárdista fészeknek tartott berlini Román Intézetet be is záratja, de erre végül nem került sor.

A román–magyar kontinuitás-vita szempontjából legalább ekkora jelentősége volt annak is, hogy az 1940. április 6-án megnyílt bukaresti Német Intézet (*Deutsche Wissenschaftliche Institut*) vezetője a szintén romanista *Ernst Gamillscheg* lett. Gamillscheg magyar állampolgárként látta meg a napvilágot, mert szülőfaluja Vasdobra (ma Neuhaus) születésekor, 1887-ben Magyarországhoz tartozott. Csak a trianoni béke után csatolták Ausztriához. Bécsben *Wilhelm Meyer-Lübcke*, Párizsban pedig *Mario Roques* (akinél egyébként Tamás Lajos is tanult), tanítványa volt.

³ Paul Henry, Polémique sur l'origine des Roumains, *Revue de Transylvanie* IV, 1938/3–4, 348. Első megjelenés: *Revue Historique*, tom. 179, 1937, p. 226–227; tom. 180, p. 406–407; 409–412.

Az innsbrucki, majd a berlini egyetemen tanított és a Román Tudományos Akadémia 1929-ben levelező, a Román Írószövetség pedig 1941 tiszteletbeli taggá választotta. 1940-ben, mikor elfoglalta a bukaresti Német Intézet vezetői székét, már Európa szerte elismert romanistának számított. A kontinuitás-vitába azonban mégsem Pușcariu, hanem *Fritz Valjavecnek* köszönhetően kapcsolódott be, aki a híres müncheni Súdost-Institut vezetőjeként 1938-ban arra kérte Gamillscheget, hogy írjon recenziót Tamás sokat emlegetett könyvéről: „Az utóbbi években a román kontinuitás problémáját, valamint az összes ezzel összefüggő kérdéskört Budapestről oly erős nyomással támadják, hogy az e munkákkal való szembeszegülés román részről nem kielégítő ahhoz, hogy a kép elhomályosítását megakadályozzák. Nézetem szerint ezért a német tudománynak kell megszólalnia, hogy, ahol szükséges, bizonyos helyreigazítást hajtson végre. [...] Azt hiszem szükséges, hogy Magyarország ezen pszeudoromantikus autoritásának [ez Tamás Lajos] a részletek terén is némiképp az orrára koppintsunk.”⁴ Gamillscheg tanulmánya (*Zur Herkunftsfrage der Rumänen*) előbb a Súdost-Institut folyóiratában (*Súdost-Forschungen*, V, 1940, 1-21) később, némileg módosított címmel, pedig önálló brosúraként is megjelent: *Über die Herkunft der Rumänen*, Berlin, 1940. Gamillscheg valójában Pușcariunak a fent említett tanulmányában (*Les enseignements de l'Atlas Linguistique de Roumaine*) kifejtett ötletét vitte tovább és megpróbálta a kontinuitás és a bevándorlás elmélet elemeit valahogy összeegyeztetni, azt igyekezvén bizonyítani, hogy a romanizáció Dél-Kelet Európában nem összefüggő területen ment végbe, hanem csak bizonyos központokban (*Kerngebiete*) volt erős. Ezekből a központokból, ahol folyamatosan fennmaradt a latinitás, később szétszóródott a már romanizált lakosság. Ilyen romanizált magterületek mind Dacia Traianában, (ezzel a kontinuitás híveit erősítette Gamillscheg), mind a Balkán-félszigeten (ezzel pedig a bevándorlás elmélet híveinek tett gesztust) kialakultak. Ez az ösvér elmélet egycsapásra magyarázatot adott arra, hogy miként maradhatott fenn folyamatosan a latin elem a hajdani Dacia Traianában, de ugyanakkor arra is, hogy honnan származnak a ma is a Dunától délre élő és románul beszélő balkán-

4 Valjavec leveleit közli: Orosz László, *Tudomány és politika. Fritz Valjavec (1909–1960) a két világháború közötti magyar-német tudománypolitikai kapcsolatokban*, Budapest, Ráció Kiadó, 2014, 188.

félszigeti macedorománok, isztrorománok és megleniták. Gamillscheg tudományos elmélete nagyban hasonlított az Erdély hovatarozása ügyében megnyilvánuló német birodalmi politikára: ahogyan Észak-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolásával Hitler megfelezte Erdélyt Magyarország és Románia közt, úgy vágta ketté Gamillscheg a kontinuitás-versus bevándorláselmélet gordiuszi csomóját. Mondanom sem kell, hogy Gamillscheg Kerngebiete-elmélete inkább ideológiai, semmint tudományos természetű volt, és ezt Tamás, de még inkább *Gáldi László* szóvá is tette, pontonként kimutatva Gamillscheg amatőr nyelvtörténeti hibáit és tévedéseit, főleg a helynevek etimológiája terén.⁵

A kontinuitást tagadó magyar tudományosság felé tett gesztus ellenére Gamillscheg Tamás Lajos már említett könyvét tanulmányában mindvégig kemény kritikával illette, de ennek tudományon kívüli okai voltak. Ezek felfejtéséhez adnak némi támpontot Gamillscheg írásának utolsó mondatai, melyekben arról van szó, hogy Tamásnak, német létére nem kellene a magyar érdekek kiszolgálójává válnia, mert Magyarország az ő számára mindig csak egy „Adoptivvaterland” marad. E kiszóllás hátterébe az állt, hogy Tamás, aki apja után felerészben sváb családból származott, Hitler hatalomra jutása után lemondott német vezetéknevéről és felvette a magyar Tamás nevet: „Apám neve Tremel János volt s én a ’Tremel’ családi nevet 1933-ban cseréltem fel anyám Tamás Julianna családi nevére válaszképpen arra az ismételt felhívásra, hogy a magyarországi svábok egyesületébe lépjek be. Apám ugyanis orcfalvi születésű sváb volt, anyám pedig csíkrákosi székely kovácsnak a leánya” – írta Tamás az 1962. október 1-én kelt önéletrajzában.⁶ Tamás névváltoztatása és egyértelmű elköteleződése a magyar identitás mellett nemcsak a román történetírás korabeli autoritásából, *Nicolae Iorgából* váltott ki gúnyos megjegyzéseket⁷, hanem a szintén a monarchiabeli Magyarországról származó Valja-

5 Tamás Gamillscheg tanulmányára írt válasza: Ludwig TAMÁS, Randbemerkungen zu einer Rezension von E. Gamillscheg, Archivum Europae Centro-Arionalis, VI, 1940/1-4, 340-347. Gáldi tanulmánya: *Zur frage des rumänischen Kerngebieten in Siebenbürgen*, Budapest, 1942 (Ostmitteleuropäische Bibliothek, 44).

6 MTA Levéltár, Tamás Lajos személyi dosszié.

7 Lásd e tekintetben Iorga 1933. évi levelezését a *Nouvelle Revue de Hongrie* főszerkesztőjével, Balogh Józseffel: OSZK Kézirattár, Fond 1/1548, 1452-14532. sz.

vecben és Gamillschegben is megütközést keltett. Valjavec édesanyja, ahogyan Tamás édesapja is bánsági sváb volt, és Valjavec kitűnően beszélt is magyarul. Ő azonban, Tamással ellentétben a német identitást választotta és egészen addig ment, hogy 1945-ig a náci párt (NSDAP) tagja volt, és egy rövid ideig még az SS soraiban is megfordult.

Ilyen kontextusban került volna sor 1941-ben a berlini egyetemen Tamás Lajos előadásának megtartására, Tamást azonban a német hatóságok még csak be se engedték az országba. 1941. június 4-én Ulllein-Reviczky Antal rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter a következőket jelentette Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszternek: „Tamás Lajos kolozsvári egyetemi tanár, akinek ma este Berliben előadást kellett volna tartania, nem érkezett meg. Távolmaradásáról senkit sem értesített. Váratlan elmaradását az előadás megnyitáskor kellett bejelenteni. Távolmaradása kellemetlen hatást keltett, mert előadásán 15 egyetemi tanár, nagy román küldöttség is megjelent. A Nagyméltóságod vezetése alatt álló minisztériumtól rövid úton azt az értesítést vettem, hogy Tamás Lajos azért nem utazott Berlinbe, mert a német követségtől nem kapta meg a beutazási vízumot.”⁸

Tamás rejtélyes kitiltásának ügyéhez a kulcsot épp a kötetünkben részben közölt, részben pedig a szerkesztők által hivatkozott dokumentumok adják meg. Tamást sokáig elkísérte ez az élmény, és még 1955-ben is Budapesten az MTA Nyelvtudományi Intézete által meghívott román nyelvész Iorgu Jordan előadásához fűzött hozzászólásában is felemlgette: „Az én munkám ezekről a kérdésekről [Jordan a román nyelv és nép eredetéről tartott előadást] 1935-ben jelent meg (1936-ban franciául is), pontosan akkor, amikor a Horthy-fasizmus másodízben állította Rákosi Mátyás elvtársat vérbíróság elé. Ezt nem azért mondom, hogy ezzel különösebb érdeklődést támasszak a ’román kérdéssel’ foglalkozó munkám iránt, hanem inkább az akkori tudománypolitikát, akkori helyzetünket szeretném megvilágítani, amikor is nem egyszer azért szemeltünk ki bizonyos kérdéseket, hogy egyébként becsületes tudományos munkával az uralkodó osztály érdekét szolgáljuk s ezt az érdeket – nem lévén osztályszemléletünk – maradéktalanul azonosítottuk egész népünk érdekével, a munkás-

8 MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, ms. 1534/100.

ság és dolgozó parasztság érdekével is. Jómagam a második világháború utolsó éveiben láttam meg tisztán, hogy a hitleri imperializmus milyen csúfos játékot űz a román kérdéssel, amikor E. Gamillscheg megakadályozott abban, hogy álláspontomat S. Pușcariu álláspontjával szemben a berlini egyetem meghívottjaként kifejtsem.”⁹ Ez a csavors észjárással felépített Tamás-idézet hosszabb elemzést is megérne, itt csak arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy Tamás Gamillscheg mesterkedéseit sejtette kitiltása mögött. Irina Matei és Lucian Kovács-Nastasă előszavából, valamint a kötetben a berlini Román Intézet egyik tagjától, *Gheorghe Vinculescutól* közölt jelentés alapján azonban nyilvánvaló, hogy Tamás előadásának meghíúsítása, nem Gamillscheg, hanem a berlini Román Intézet és a Román Nagykövetség műve volt. Pușcariu, meghívott előadóként 1941. május 2-án tartott előadást a berlini egyetemen *A római hatás a Duna térségében* címmel. Az előadáson részt vett a német kultuszminisztérium államtitkára, valamint az egyetem rektora, Willy Hoppe is. Az egyensúly kedvéért a berlini egyetem Tamás Lajost is meghívta előadást tartani, akinek 1941. május 23-án kellett volna értekeznie a román nyelv magyar eredetű jövevényszavairól, valamint reflektálnia Pușcariu már elhangzott előadására. Miután a berlini Román Intézet és Nagykövetség tagjai erről tudomást szereztek, minden követ megmozgattak annak érdekében, hogy Tamás tervezett előadásait meghíúsítsák. Max Hacman, volt csernovici egyetemi tanár, a Román Intézet tagjaként személyesen kereste fel Willy Hoppe rektort és arra figyelmeztette, hogy Tamás előadásának nincs más célja, minthogy „minket, románokat sértegessen.” Hoppe meg is ígérte Hacmannak, hogy ő személyesen nem fog elmenni Tamás előadására, és a Tamás tiszteletére adandó fogadás sem lesz olyan díszes, mint amilyen a Pușcariué volt (138–139.). A román nagykövet, Raoul Bossy a német külügyminisztériumban már ennél többet is elért, ugyanis a Román Intézet referensének Gheorghe Vinculescunak 1941. május 31-i jelentése szerint Tamás németországi beutazását sikerült teljesen megakadályoznia (396.).

9 Tamás Lajos, Hozzászólás Iorgu Iordan előadásához, *MTA Nyelv, és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, VII, 1955/ 3, 387-388.

A kötetben számos a Tamáséhoz hasonló magyar vonatkozású esetről találunk adatokat. E recenzió keretében természetesen nincs mód ezek részletes ismertetésére, ezért csupán jelezek néhányat közülük. Különsen érdekesek lehetnek magyar szempontból a *Georg Stadtmüller* (1909–1985) vonatkozó adatok. Stadtmüller a lipcei egyetem Dél-Kelet Európa-szakértőjeként és a Súdosteuropa-Institut alelnökéként Valjavec örök riválisa volt. Az albánok etnogenezisééről írt monográfia méretű tanulmányát, melyben Stadtmüller a dákoromán kontinuitás ellen foglalt állást, a magyar tudományos kultúrpropaganda legszínvonalasabb folyórata az *Archivum Europae Centro-Orientalis* jelentette meg.¹⁰ Ezek után a berlini Román Intézet munkatársai mindent megtettek, hogy Stadtmüllert „jobb belátásra” bírják és a kötetünkben közölt dokumentumok azt mutatják, hogy nem is teljesen sikertelenül (lásd például Gheoghe Vinculescu 1942. március 26-i jelentését, 515–517. o.) Találunk még adatokat a berlini Collegium Hungaricum működésére vonatkozóan, a magyar szakirodalomban is kevésbé ismert lipcei magyar lektorról, Boronkay Antalról, valamint a bécsi Collegium Hungaricum igazgatójáról, Miskolczy Gyuláról. Itt kell jelezni a kötet részletes és alapos jegyzetanyagában talált egyetlen hibát, ugyanis a szerkesztők Miskolczy Gyulát összetévesztették Miskolczy Dezső (1894–1978) orvosprofesszorral (lásd 564. o.)

A fentiek alapján nyugodtan kijelenthető, hogy az itt ismertetett terjedelmes forráskiadvány sok hasznos információt tartalmaz a két világháború közötti magyar kultúrdiplomácia, valamint a magyar–román és a magyar–német tudományos és kulturális kapcsolatokra vonatkozóan is. A kötet az academia.edu honlapról szabadon letölthető.

Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács: *Cultură și propagandă: Institutul Român din Berlin*. (Kultúra és propaganda: a berlini Román Intézet). Editura Mega, Cluj-Napoca, 2018, 718. o. ISBN: 978-606-543-991-7.

Nagy Levente

10 Georg Stadtmüller, Forschungen zur albanischen Frühgeschichte, in „*Archivum Europae Centro Orientalis*”, an VII, 1941, fasc.1–3, 1–196. o.